

ISSN 1305-5992

Türkiyat Araştırmaları

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŐTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ

Sayı 1

Güz 2004

KÜRESEL ALANDA TANIMLAMA İKTİDARI: KİMLİK ve BİLGİ SOSYOLOJİSİ

Şeref ULUOCAK

Abstract

A change in the conceptual categories, playing role in perceiving external socio-cultural reality may completely change perception about the socio-cultural context in which the external reality is situated. Phenomenon of “space-time compression” which defines processes of globalization by means of logic of social theorization is significant from this stand point.

External or categorical dimension of identity does not seem to be independent from global-local interaction and relationship of asymmetric power in this interaction.

In this manner, description, classification and power of possession to the apparatus of manufacturing consent is also important in this respect.

Key Words: Globalization, sociology of knowledge, social identification, social categories, space-time compression, rhizom, manufacturing consent

1. Toplumsal Kategoriler ve Bilgi Sosyolojisi

Tarihsel ve kültürel biçimlerin insan düşüncesini nasıl biçimlendirdiği konusuna yönelik bir ilgi alanı olarak bilgi sosyolojisi için, sosyo-kültürel gerçekliğin yaratıcısı konumunda bulunan “sosyal aktör”ler kadar bu sosyal aktörlerin varolan sosyo-kültürel süreçler içindeki “yerleri”ni analiz eden sosyal bilimcilerin perspektifleri de önem taşımaktadır. Temelleri Aydınlanma dönemi felsefesine kadar giden geleneksel bilgi sosyolojisinin konusunu; uygarlık, kültür, toplum, sınıf ve grup tiplerine göre, öncelikli bilgi türlerinin ve biçimlerinin araştırılması oluşturmaktadır.

Bu geleneksel anlamıyla bilgi sosyolojisi, değişik toplum yapılarına göre bilginin ve bilgiyi oluşturan ve yayan kişilerin rolleri, bilginin yayılması ve biçimlerinin toplumsal anlamı, ve bilgi türleri gibi konularla ilgilenmektedir (Özkalp 1993: 19-24).

Bu gün bilgi sosyolojisinin ilgilendiği bu söz konusu süreçlerin işleyişinde; toplumsal aktörlerin eylem alanlarından, bilginin üretilmesi, yayılması ve gerekçelendirilmesi mekanizmalarına kadar yayılan, daha önceki dönemlerle karşılaştırıldığında oldukça geniş kapsamlı ve hızlı bir şekilde cereyan eden bir değişim süreci yaşanmaktadır.

İster sosyolojik ister gündelik konuşma dilinde olsun, “kategori” ya da “kategorizasyon” terimleri; gündelik gerçekliğin algı olanaklarına taşınarak, içinde yaşadığımız topluma ve bu toplum içindeki yerimize ilişkin perspektiflerimizi

oluştururken faydalandığımız, düşünsel-kavramsal araçlarımızın temelini oluşturuyor olmaları bakımından önem taşımaktadır.

İnsanlığın tüm bilgisi sınıflandırmalar üzerinde temellenmektedir. Herhangi bir doğa nesnesinin ya da sosyo-kültürel-tarihsel durumun tanımı, kendi içinde bir sınıflandırmayı beraberinde getirmektedir. Tanımlama, bu çerçeve içinde, kısaca sınıflandırmak, şeylerin özelliklerinin ne olduğunun ya da ne olmadığını, benzerlik ve farklılıklardan hareketle ortaya konulması anlamına gelmektedir.

Sınıflandırma ve tanımlama birbirleriyle karşılıklı olarak bağımlı iki ayrı süreç olan, “benzer ve farklı özelliklere “karar vermeyi” gerekmektedir ki “benzerlik” ya da “farklılık” kavramları, biri olmadan diğersinin anlaşılması mümkün olmayan iki ayrı, özelliğe işaret etmiş olmaktadır (Jenkins 1996:3-5).

1.1. Gündelik ve Sosyal Bilimsel Dil Kullanımında Kategoriler

“Kategori” ve “kategorizasyon” terimleri, gündelik sosyal gerçekliklerini yaşayan özneler için olduğu kadar, özneler arasındalık temelinde inşa edilmiş bir sosyal gerçekliği, kendisi de tarihsel-kültürel bir özne olarak, anlama ve yorumlama çabası içindeki sosyal bilimci için de önem taşımaktadır.

Kategoriler açısından, benzerlik ve farklılıklar için temel teşkil edecek özelliklere karar verme süreci; sosyo-kültürel gerçekliğin farklı düzeylerinde işlerlik gösteren ve farklı dinamiklerce şekillenen bir içeriğe sahip bulunmaktadır.

Gündelik yaşamları içinde bireyler, sosyalizasyon süreçleri içindeki sosyal öğrenmeleri ve öğrendiklerini bağlamsal olarak yorumlama kapasiteleri aracılığıyla bu kategorileri içselleştirirken, herhangi bir bilim disiplini söz konusu olduğunda bu tip kararlar, olağan bilim paradigması içindeki “etkileşim dinamikleri” çerçevesinde şekillenmektedir.

Bir sosyal bilimci açısından bu durumun daha çok; gözlem önermeleri ile kuram önermeleri arasındaki gerilimde belirginlik kazanacağını söylemek mümkün görünmektedir. Gündelik dil ile bilimsel dil arasındaki mesafe, gerçekte sadece bir sosyal bilim disiplininin epistemolojik ve metodolojik perspektiflerinin sorunsallaştırıldığı bir konu olmaktan çok, sosyal gerçekliğin algı olanaklarına taşınması sürecinde, doğrudan o gerçekliğin inşa edici öznesi konumunda bulunan “öznelerin” yaşam alanlarına katılan ve onu dönüştüren bir nitelik taşıyabilmektedir. Bu dönüşüm hem sosyal bilimcilerin hem de bizzat söz konusu bireylerin ilgili toplumsal gerçekliğe ilişkin perspektiflerini eşzamanlı olarak ilgilendirmektedir.

Hangi bilimsel disiplinin alanı söz konusu olursa olsun, özneler arasındalık ve kültürel olanın dile bağımlı doğası sebebiyle, gerek sınıflandırmada rol oynayan kategorilere ilişkin kararların verilmesi, gerekse söz konusu tanımlamaların doğası “söylemsellik” taşımaktadır.

Bu durum, topluma ilişkin bir disiplin olarak sosyolojik girişimin ya da sosyal dünyayı anlama çabalarının, öncelikli olarak bu “söyleme bağı” kategorilerin anlaşılması gerekliliğine işaret etmektedir. Kategorilerilerin anlaşılması çabası ise, onların oluşturuluş tarzlarının ve işlerlik taşıdıklarını süreçlerin, kısacası toplumsal “bağlam”ı göz önünde bulunduran perspektiflerin geliştirilmesini gerekli kılmaktadır.

1.2. Müphem Kategoriler ve Bağlam

Sosyolojik açıdan bir kategori zihinsel bir kurgudur; belirli bir toplumsal kategoriye giren kişiler böyle bir kategorinin varlığının ya da başkalarıyla birlikte bir kategori oluşturduklarının farkında olmayabilmektedirler. Kısacası “zihinsel bir kurgu” olarak kategoriler, sosyal etkileşim düzeyi ve fiziki yakınlık açısından en düşük yoğunluğa sahip olan toplumsal kümelenmelere karşılık gelmektedirler. Bu anlamda bir kategori; yaş, meslek, gelir, cinsiyet, eğitim durumu, etnisite vb. açısından birbirleriyle benzeşen ancak gerçek toplumsal ilişkiler içinde bulunmaları gerekmeyen, birbirlerini tanımayan insanlardan oluşabilmektedir.

Sosyal bilimciler, kendi disiplinlerinin bakış açısına ve “öznelarası bir konsensusun ve diyalojik bir etkileşim sürecinin” ürünü olarak “kategorilerini” sosyal gerçeklik içinden oluşturmakla birlikte; soyo-kültürel gerçeklik içinde “bilimsel kabul edilemeyecek”, gündelik etkileşim süreçleri içinde işlerlikte olan bazı kategorileri ayırt etmek amacıyla “kalıp yargı ya da stereotip” terimlerine başvurmuşlardır. Bu anlamda, sosyolojik açıdan kategori ayırımına temel olacak olan özelliklerin, toplumsal açıdan belirli ve anlamlı sonuçlara veya değerlendirmelere yol açacak olması beklenmektedir (Fichter 2002:49).

Gündelik gerçeklik içindeki bireylerin, “genelleştirme” ya da “özelleştirme” süreçleri çerçevesinde, belirli bir toplumsal duruma ilişkin olarak oluşturdukları stereotiplerin, sosyal bilimsel etkinlik içindeki sosyal bilimci açısından karşılığı “bağlam”dan kopuk kategorilerle çalışılmasıdır.

Bu çerçeve içinden bakılacak olursa, sosyal bilimler alanındaki bilimsel “kalıp yargılar”, bağlamdan kopuk kategorizasyonlar yapılmasından kaynaklanmaktadır ki bu durum daha başlangıçta; sosyo-kültürel gerçekliğin, uygun olmayan kavramsal araçların kullanılması sebebiyle çarpıtılması sonucunu doğurmaktadır.

Toplumsal “bağlam” bugün “modernliğin düşünümelliği”nin ya da “küreselleşme süreçlerinin” tartışıldığı bir ortamda çok daha önemli bir hale gelmiştir. Kitle iletişim araçlarının inşa ettiği “görsel işitsel mekanların” etkisi alanında bulunan kitle toplumlarındaki gündelik yaşantılarını sürdüren bireyler; sosyal grup yaşantıları içinde inşa ettikleri kavramsal çerçevelerin dışında, doğrudan “sembolik elitlerce” geliştirilen kavramsal kategorilerin etkisi altındadırlar ve bu kavramsallaştırmalar belirli bir disiplinin özel alanı ile artık sınırlı olmaktan çıkmıştır. Sosyo-kültürel aktörler, doğa bilimsel bir nesnenin konumundan farklı olarak, çağdaş toplumlardaki en önemli “sembolik elit” grubundan birini oluşturan sosyal bilimcilerin ürettikleri bilgiyi kullanarak kendilerini uyarlayan, dönüştüren ve kimliklendiren bir nitelik taşımaktadır.

Toplumsal gerçekliğin anlaşılması çabası, daima yorumsamacı (hermeneütik) bir çabadır. Bununla birlikte, yorumun varolana ilişkin konumlanışındaki uzaklık ya da yaklaşıklık ölçüsü, kullanılan kavramsal kategorilerin ve “bağlamın” kendisi tarafından şekillenmektedir.

Söz konusu bağlamı ön plana çıkaran yaklaşım, günümüzde “zaman-mekan kenetlenmesi” terimi çerçevesinde ele alınan küreselleşme süreçlerine ilişkin olarak da belirli bir mesafede bulunmayı gerektirmektedir.

Bauman (1999:8)'a göre, “zaman ve mekan kenetlenmesi” terimi insanlık durumunun parametrelerindeki süre giden çok yönlü bir dönüşümü ifade etmektedir. Bu kenetlenmenin toplumsal nedenlerine ve sonuçlarına bakıldığında küreselleşme sürecinin herkesin hemfikir olduğu varsayılan etkilerinin aslında tümüyle birleştirici olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Bu durum doğrudan doğruya bağlamsallıkların farklılığından kaynaklanmaktadır. Küresel bir alana ilişkin olarak, modernizm boyunca evrensellik taşıdığı ileri sürülen parametrelerde olduğu ileri sürülen çok yönlü değişim, bu gün “modernliğin düşünömselliği”nin ya da post modernizmin bir önceki dönemden çok daha müphemlik taşıyan kavramsal kategorileri ile yer değiştirme eğilimindedir.

Modernliğin ikiz değerli, müphemlik taşıyan kavramsallaştırmaları bu gün söz konusu dönüşümün dinamikleri açısından daha fazla önem taşımaya başlamıştır. Sabitliklerden arınmak isteyen sosyo-bilişsel politik düzeydeki bir söylem evreninde işlerlikte olan bu yeni paradigmatik dönüşümün sağlanması gerektiği temel hedeflerden birini “sembolik elitler”, özde de sosyal bilimciler oluşturmaktadır.

Modern dönem boyunca varolan müphemlikler, şimdi düşünömselliğin konusu haline gelmiş ve paradigmatik bir dönüşümün olarak sunulmaktadır. Modern dönem boyunca ikiz değerli/müphem kategorilerin, toplumsal yapıyı, kültürü dışarıda bırakarak ele alan kategorileri; bu gün doğrudan doğruya müphemliklerin ön plana çıkarılarak, risklerin kontrol altına alınması becerisine sahip küresel aktörlerin “iktidar” konumlarının bir pekiştirici haline gelmiş bulunmaktadır.

Kısacası müphemlikleri kullanabilme becerisi ve yeteneği iktidar-güç anlamına gelmektedir. Müphemliğin baskı altına alınması modern dönem boyunca bir güç ve iktidar konumu olagelmışken, düşünömsel modernlik için, iktidar gücü bizzat müphemliklerin kendisinin kullanılabilme becerisine dönüşmüştür.

Küreselleşme bu anlamda Bauman (1999:8)'a göre, birleştirici etkileri olduğu kadar bölücü, ayırıcı, karşı karşıya getirici etkileri de içinde barındırmaktadır ve yerkürenin tek tipliğini arttıran nedenlerle bölen nedenler özdeştir.

Bu özdeşliğin temelinde, bağlamsal olanı göz ardı eden genel kavramsal kategorilerin uygulanabilirlik sorunu yer almaktadır.

En genel anlamda meydana gelen bu değişiklikler, geleneksel sosyolojinin bakış açıları üzerinden düşünömlülebilecek boyutlar taşımakla birlikte, bu geleneksel kategorileri aşan, ikiz değerlilikler içeren, “söylemin” keşfedildiği bir sürece karşılık gelmektedir.

İçinden bulunduğumuz dönemden önceki dönemde, üzerinde konsensüs sağlanmış ve geçerlilik kazanmış bir çok kategorinin bu gün daha önce sahip olduğu konumlarından bir farklılaşma ve hiyerarşik açıdan alt-üst edilme noktasına ulaşılmıştır.

Bir noktada Modernliğin, ulus devletler temelinde oluşturmuş olduğu dünya sistemi ve toplumsal teorileştirme etkinliği bu gün “olağan bilim” olma aşamasını tamamlamış, kategorilerin ve kavramsal çerçevelerin yeniden tanımladığı ya da tekrar hiyerarşik ilişkiler içinde konumlandırıldığı, bir düzenin inşasına yönelmiştir.

Sosyo-kültürel gerçeklik alanı söz konusu olduğunda bu noktada kültürün taşıyıcısı, yapılaştıracısı, onun dönüştürücüsü konumunda olan bireylerin iki ayrı dinamik çerçevesinde “kategoriler”le ilişki içinde olduğunu söylemek mümkün

görülmektedir: birincisi bireysel ve grup bağlılıkları temelinde oluşturulan- içsel dinamikler; ikincisi ise sosyal gerçekliğin dışından oluşturulan dışsal dinamikler.

1.3. Bir Söylem Alanında Kategoriler ve Görecelik Sorunu

Gerçekte hiçbir kavramsal kategori gündelik gerçeklik içerisinde saf haliyle mevcut değildir ve sosyal görecelik çerçeveleri bu konuda aydınlatıcı bir perspektif sunmaktadır. Buna göre sosyal gerçeklik içerisinde üç düzey birbirinden ayırt edilebilir:

1. Bireysel Düzey (en mikro düzey): sosyal davranışın biriciklik taşıyan özelliklerine karşılık gelir
2. Kültürel-toplumsal düzey: sosyal davranışın kültürel-toplumsal açıdan farklılık taşıyan özelliklerine karşılık gelir
3. Evrensel düzey (en makro düzey): farklı bireylerce ve birbirinden farklı sosyo-kültürel yapılarda en mikro seviyede sergilenen sosyal davranışların, birbirleriyle en çok benzerlik taşıdıkları özellikleri temelinde soyutlanarak anlamlı bir kategori temelinde kümelendirilebildikleri soyutlama düzeyine karşılık gelmektedir (Soyutlama ve kapsayıcılık derecesi “yeterli” ölçüde artırıldığında örneğin dostluk kavramı her toplumda görülen bir sosyal davranış formu olarak değerlendirilebilir, bu davranış formunun, kültürden kültüre içeriği farklı şekillerde doldurulmakta ve aynı kültür içinde bireyler açısından diğer bireylerden farklılık, biriciklik taşıyan yönleri içinde barındırmaktadır).

Söz konusu sosyal görecelik çerçevelerinin her düzeyi; en fazla biriciklik/diğer sosyal davranışlardan farklılık taşıyan yönlerine (bireysel düzey); sosyo-kültürel açıdan farklılık ve benzerliklerine (toplumsal-kültürel düzey) ve belirli bir sosyal davranışın küresel açıdan; en örüntüleşmiş/kalıplaşmış/standardize olmuş yönlerine karar verilmesi süreçleri açısından da yine tanımlama ve sınıflandırmalara gidilmesini ve yeni kategoriler/kavramsal araçlar geliştirilmesini gerekli kılmaktadır.

Zihinsel kavramların inşası ve geçerlilikleri konusunda ancak öznel arası bir temelde, göreceli bir konsensus konusu olabilecek kategoriler oluşturulması sürecinin kendisi bu anlamda başlı başına bir görecelik ve iktidar sorununu içinde barındırmaktadır.

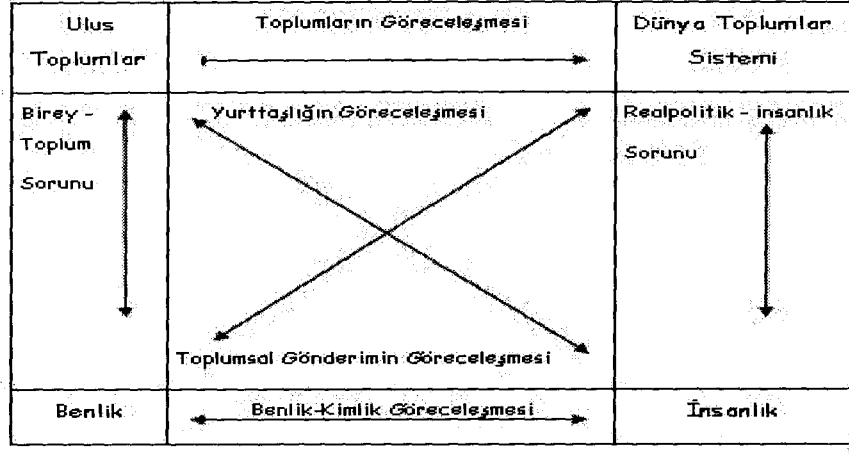
İnsanlığın genel parametrelerinde ortaya çıktığı ileri sürülen çok yönlü değişim olarak küreselleşme süreçlerine ilişkin betimlemeler bu çerçeveden değerlendirildiğinde, Robertson'ın küresel alanda görecelik taşıyan boyutlara dikkat çektiği tipolojisi önem taşımaktadır.

Robertson (1999:293)'a göre küreselleşmenin bir süreç olarak analiz edilmesinde göz önünde bulundurulması gereken dört temel boyut söz konusudur.

- Birey ya da çok daha temel olarak benlikler
- Ulusal toplumlar
- Ulus toplumlar arasındaki ilişkiler ya da dünya devletler sistemi
- İnsanlık

Sosyal izafet çerçeveleri ile Robertson yukarıda bahsetmiş olduğu düzeyler arasında oldukça büyük bir benzerlik söz konusudur.

Robertson (1999:48) bu temel boyutlar üzerine kurulu olan, kültürel bakış açısıyla oluşturulmuş, model ya da imgeleminin hem bilgi kuramsal hem de deneysel gözlemlere dayandığını ileri sürmektedir.

(Robertson 1999: 51)

Robertson'ın ileri sürmüş olduğu bu esnek model, dünyanın bir bütün olarak, eş zamanlı ve art zamanlı olarak kavramsallaştırılmasına yöneliktir. Küresel duruma ilişkin nihai bir yorum olma iddiasından çok, bu alana ilişkin farklı yaklaşımların kavranabilmesini amaçlamaktadır.

Bu küresel alan yaklaşımının Beck'de karşılığını bulan stratejilerle olan ilişkisi, genel anlamda müphemliklerin kontrolünün ve risklerin denetiminin bir iktidar konusu haline geldiğine işaret etmektedir.

AKIL YÜRÜTME STRATEJİLERİ (Beck 1999:11)		
Ya, Ya da • Ayırma • Uzmanlaşma • Tek anlamlılık • Dünyanın hesaplanabilir olmasına çalışma	Ve • Yan Yanalık • Çokluk • Belli Belirsizlik • Değişmece • Bireşim, Çift Değerlilik • Riskler	• "Ya Ya da" ve "Ve"nin Stratejik Bir aradılığı • Üçüncü Yolu İçerme Deneyleri • Bağlamin Ve Bağlantının Sorgulanması • Yeni etkileşim alanlarının ve kavramsal kategorilerin tanımlanması • Risk Yönetimi
•Yerel •Ulusal Aidiyetlerin Baskınlığı •Sinai Modern •Düzenlilik •Hegemonya •Ekonomik korumacılık •Düzen ve ilerleme •Ulus devletler temelinde bir dünya sistemi işbölümü	•Küresel, Geçirgen, kesin hatlardan yoksunluk •Aidiyetin aidiyetsizleşmesi (Beck 1999:11) •Siyasalin İcadı, Düşünümsel Modern •Kaos • Küresel Köy, demokrasi, eşitlik, adil gelir dağılımı ya da kültürel emperyalizm ve perspektiflerin kolonileştirilmesi •Neo-liberalizm	•Küresel kültüre, kendi kültürel kodlarını işleyebilecek; toplumsal, ekonomik, teknolojik ve kültürel, alt yapıya sahip olan ülkelerin, hegemonya mücadelesi. Modern anlamda bu "ya ya da" mantığını içeren bir üstünlük stratejisidir. •Bölgesel İttifaklar •Riskleri kontrol altına alma çabası •Bölgesel ekonomik korumacılık

(Beck 1999:11'den faydalanılmıştır)

Söz konusu değişimin yönü ve olası sonuçları konusunda oldukça az bir uzlaşım söz konusudur.

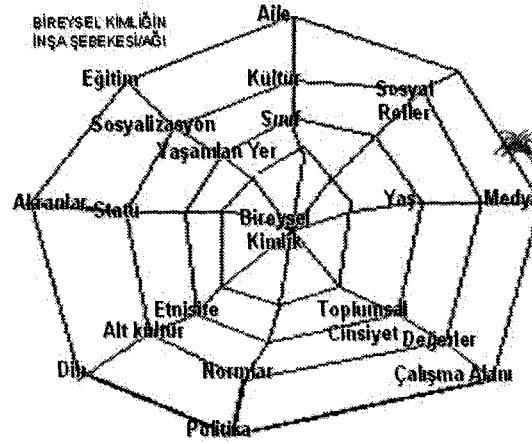
MODERNİZM	Yaklaşımlara Göre Geçiş Süreci		
	Modernliğin Düşünümselliği İleri Modernlik Modernliğin Radikalleşmesi	→	- Küresel Alanın kavramsallaştırılması problemi - Küresel insanlık Durumuna ilişkin imgelem problemi - Küresel alana ilişkin bilimsel yaklaşım problemi - Küresel Alanda Düzen Problemi; kaos ve düzenin bir aradığı problemi - Ulus Devletlerin Geleceği problemi - Küresel alana ilişkin "Kimlik" inşasının olabirliği problemi - Küresel eşitlik ve yönetim problemi - Kültür akışlarının doğası problemi (Çok yönlü, tek yönlü)
	Post-Modernizm	→	"ÖTEKİ" kültürlerin, medeniyetlerin, modernliklerin, çift değerliliklerin, kabullenilebilmesi problemi - Kültürün Yeniden keşfi - Entelektüel Kargaşa
	İleri kapitalizm Yeni Dünya Düzeni Liberal Demokrasinin Zaferi	→	
KÜRESELLEŞME SÜREÇLERİ			

2. Kendilik Ya Da Grup Kimliği Ve Sosyal Kategoriler

Ergun (2000:11)'e göre kimlik işlemi, benzerlik ve benzersizliklerden hareket edilmesi suretiyle özelliklerin ve niteliklerin saptanmasına yönelik bir tasnif/bir sınıflandırma işlemidir.

Toplum içindeki bireylerin "kim" oldukları onların "kimlik"lerine ilişkin özellik ve niteliklerin tasnifini gerektirmektedir. Bir insanın/bir kişinin pek çok kimliği bulunmaktadır ve kimlik aynı zamanda bir aidiyettir. Bir kişinin kimliği, o kimliği ona veren şu ya da bu gerçeğe, yani şu ya da bu görelî kısım al gerçeğe bağlılık olarak/aidiyet olarak sürüyorsa, bir toplumsallaşma sürecinin varlığı söz konusu demektir. Böyle bir toplumsallaşma sürecinin sonucu olarak bir kimlik (dolayısıyla da aidiyet) duygusu oluşmaktadır. (Ergun 2000:80).

Bireysel kişiliklerin (bir kişideki kimlikler entegrasyonu), toplumsal/kolektif kişilikler (örüntüleşmiş kimlikler entegrasyonu) ile olan bağlantılarının kurulması, toplumsal gerçeklik içerisindeki örüntüleşmiş davranış biçimlerinin sosyalleşme süreçleri ile elde edilmesi suretiyle gerçekleşmektedir.

(<http://www.sociology.org.uk/candi1.pps>'den düzenlenmiştir)

Birey açısından, İnsani deneyimler; değerleri ve kendimiz hakkındaki sınıflandırmalarla ilişkilidir. Ben ya da biz değerleriyle benzer ya da farklı olabiliriz. Onlar, benimle, bizimle ya da diğerleriyle benzer ya da farklı olabilirler.

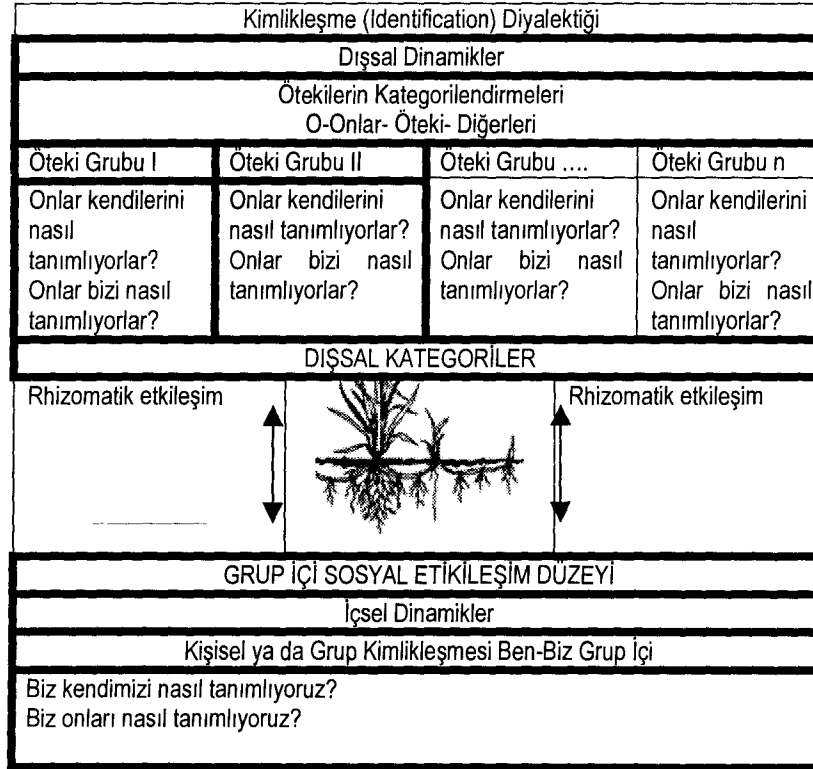
Bu görüş, kimlikleşme diyalektiğinin içsel (internal) ve dışsal (external) momentlerine karşılık gelmektedir: sosyal kimlikleşme süreçleri içerisinde, biz kendimizi nasıl tanımlarız, diğerleri bizi nasıl tanımlamaktadır şeklinde, bu durum karşılıklı etkileşim içerisinde devam edip gider (Jenkins 2000:8). Bu aynı zamanda, kendiliğinden bir süreç olarak, bizim onları nasıl tanımladığımız, onların kendilerini nasıl tanımladıkları vb. konusu ile de ilişkilidir. Sosyal kimlikleşme süreci, bu süreçlerini ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Bu vurgulamalara bağlı olarak, kimlikleşme süreçlerine ilişkin olarak iki ideal tip modelden bahsedilebilir; *kişisel ya da grup kimlikleşmesi* (içsel yönelimli) ve *ötekilerin kategorilendirmeleri* (dışsal yönelimli) (Jenkins 2000:8)

Tüm aktörler için her iki model de işlerlik taşımaktadır. Kolektif kimlikler açısından bakıldığında da bu nedenle, kolektivitelerin, sosyal olarak inşa edilebileceği iki ayrı analitik yol söz konusu olmaktadır: grup içi özdeşimler olarak ve kategoriler olarak, temellendirilebilen, sırasıyla, içsel grup kimlikleşmesi ve dışsal sosyal kategoriler (Jenkins, 1996: 80–89).

Gruplar ve kategoriler arasındaki ayırım öncelikli olarak epistemolojiktir. Gruplar kendi üyeleri tarafından bilinen kolektivitelerdir. Grup üyeleri, “salt” kategorilerin, farkında değildirler; onlar, sosyal analiz pratikleri ya da diğer güç/bilgi türleri çerçevesinde açığa çıkarılabilirler.

Sistemik araştırma üzerinde temellenen, kategorizasyon, Foucaultu olmayan (bilgi-iktidar) bir perspektiften de, bilimsel etkinlik açısından merkezi önem taşıyan ve dünyanın daha iyi anlaşılabilmesine yönelik savunulabilir bir uğraş olarak görülmelidir. Bu durum –disiplinin bilimsel statüsüne ilişkin tartışmalara rağmen- sosyoloji için de merkezidir.

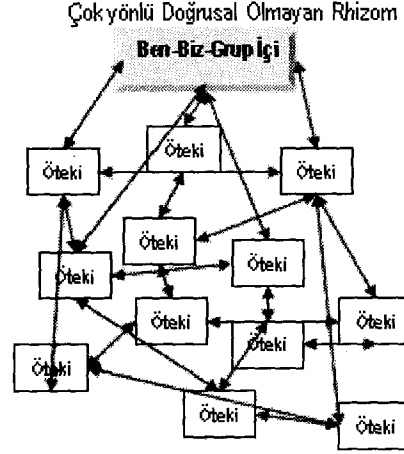
Gündelik yaşam içinde ya da sosyolojik amaçlar için olup olmadığına bakılmaksızın, kategorizasyon ve sosyal dünyanın anlaşılması çabaları birbirinden ayrılamaz (Bruner, 1957). Kategorizasyon yapılmaksızın, insanlığın toplumsal dünyasının karmaşıklığı anlaşılabilir hale getirilemez. Kategorizasyon kesinlikle, temel ve evrensel bir süreçtir. Bu indirgemecilik, daha geniş bir perspektiften, kalıp yargıların niçin, kimikleşme süreçlerinde bu denli fundamental olduklarını, gözler önüne seriyor olmasından dolayı da bir neden teşkil etmektedir (Jenkins 2000:8).

(Deleuze ve Guattari, 1987'den rhizom modeli alınmıştır)

Kimliklenme açısından insanların bizim hakkımızda ne düşündükleri, bizim kendimiz hakkında düşündüklerimizden daha az önemli değildir. Sosyal kimlik asla tek yönlü değildir. Bireyler, karşılıklı etkileşim düzeni içinde, nasıl farkedilecekleri konusunda belirli bir ölçüde kontrol sahibidirler, ancak diğerleri tarafından yapılan kategorizasyonlar daima tartışmalıdır. Bizler, bireysel olarak, benlik imajı ve kamusal imaj arasındaki içsel-dışsal diyalektiği içerisinde, kendi kimliğimizi tanımlarız fakat aynı zamanda da bizim dışımızdakileri tanımlar ve onlar tarafından da tanımlanırız (Jenkins 2000:8). Kimikleşme süreci, etkileşim içinde bulunan toplumsal birim, grup, kurum ya da kavram düzeyi ile çok yönlü bir düşünümSELLİK

içinde, zaman-mekan koordinatları içinde yer değiştirerek “mümkün olduğu kadar” onun gözüyle kendine bakmayı da içeren etiksel boyutlarıyla tartışılan doğrusal olmayan rizomatik bir modeldir.

(Deleuze ve Guattari, 1987`den rhizom modeli alınmıştır)

Burada içsel kendilik tanımlamaları ile diğerleri tarafından yapılan dışsal tanımlamalar (kategorizasyonlar) arasındaki etkileşim, bir içselleştirme süreci olarak anlaşılabilir. İçselleştirme, uygun kurumsal düzenlemeler içinde, otoriter bir şekilde kategorilendirildiğinde ortaya çıkmaktadır (Jenkins 2000:9).

Dışsal tanımlamalar –kategorizasyonlar- içsel tanımlamalar için temel oluşturmaktadır. “Biz” olgusunun tanımlanma süreci, “biz”e karşıtlık içinde konumlandırılmış bir “onları” gerektirmektedir. Grup kimliği (özdeşleşmesi), en azından belirli bir ölçüde, olumlu ya da olumsuz bir şekilde kategorilendirilen diğerlerine bağlı olarak şekillenmektedir. İkinci olarak, bize yönelik olarak diğerleri tarafından yapılan dışsal tanımlamalar, onların bize karşı nasıl davranacaklarını da şekillendirecek olmaları dolayısıyla, içsel tanımlamalarımıza etki etmektedir. Son olarak, içsel tanımlamaların oluşturulması, dışsal tanımlamaların bize karşı geliştirdikleri “yüklemelere” karşı bir savunma sağlamaktadır. Böylelikle kategorizasyonlar, varolan grup kimliğine ilişkin direnç ve reaksiyonerliği güçlendirici bir rol de oynayabilmektedir (Jenkins 2000:9).

3. Müphem Bir İdeoloji Formu Olarak İdoloji (Kimlik Bilimi)

Bir nesne ya da olayın birden fazla kategoriye sokulabilmesi demek olan müphemlik, Bauman (2003:9)`a göre, dile özel bir düzensizliktir. Ona göre bu durum bir noktada dilin icra ettiği adlandırma (sınıflandırma) fonksiyonunun iflası anlamına gelmektedir. Gerçekte müphemlik, dilde ya da dilin kullanımından kaynaklanan bir patolojinin sonucu değil, dilsel –ve söylemsel- pratiğin sıradan bir unsurudur.

Yayılmacı bir bir “egolojiyi” öneren geleneksel batı felsefesi., Batılı özneyi batılı olmayan “öteki”üzerinden kurgulamayı amaçlamıştır. Böyle bir egoloji bireyselliği, bencilliği ve “öteki” üzerine uygulanan şiddeti meşru kılmıştır (Kaya 2001: 171).

Son yıllarda bu türden bir egoloji (Kaya 2001:171) yerini doğrudan doğruya sosyo-politik bilişsel süreçler içerisinde, egemen kimlik siyasetleri yoluyla yeni kimliklerin inşa edilmeye çalışıldığı yeni bir sürece dönüşme eğilimindedir. Bu yeni süreçte farklılıklara yatırım yapmak ve kimliklerle ilgilenmek egemen konumlanma haline gelmiştir. Pek çok entelektüel de bu eğilimin içinde yer alarak adeta yeni bir sosyal bilimin “IDoloji”(kimlik bilimi) doğmasına öncülük etmektedirler (Kaya 2001:172).

IDoloji ya da diğer bir deyişle kimliklerin bilimi; kimlik (identity) veya alt ben (id) ve bilim (logy) sözcüklerinin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuştur. IDoloji sözcüğünün öncelikli olarak post modern dünyanın yeni ideolojisini çağrıştırması beklenmektedir.(Kaya 2001:172).

Bauman (2000:125)'a göre, post-modern yaşam stratejisinin özü kimliğin kararlı hale getirilmesi değil, sabitlikten kaçınmaktır. Nitekim artık sorun, bir kimliğin nasıl keşfedileceği, icat ya da inşa edileceği değil; sorun bu kimliğin çoksıkı olmasının –büneye çok çabuk yapışmasının- nasıl engelleneceği haline gelmiştir.

Dayanıklı nesnelere oluşan dünyanın yerini anlık tüketim için tasarlanan ve bir kere kullanıldıktan sonra atılan ürünlerin doldurduğu, bir çok toplumsal kategorinin “artık” göreceli hale geldiğinin ileri sürüldüğü bir küresel alanda, kimlikler, bir kategorilendirme, yeniden bir tasnif ve sınıflandırma işleminin ürünü olarak, Bauman (2000:124)'ın ifadesiyle, tıpkı kotüm değiştirmek gibi, benimsenebilir ve atılabilir bir hale gelmektedir.

Modernlikten, düşünümsel modernliğe - post-modernliğe ya da küreselleşme olarak nitelendirilen süreçlere geçişte ortaya çıkan “dönüşümler”; geliştirilen perspektiflere göre daha önceki dönemlerden farklılıklara yapılan bir vurguyla, epistemolojik bir kopuşa ya da benzerliklere yapılan bir vurguyla sürekliliğin vurgulanması yönündeki eğilimlerin önünü açmaktadır. Her iki eğilim için de gerçekte yine tanımlamalar ve kategoriler oluşturulması, benzerlik ve farklılıkları belirten özelliklere ilişkin “kararlar” verilmesi gerekmektedir.

Daha önce de bahsetmiş olduğumuz gibi bu kararlar konusundaki oluşturulacak konsensus, özneler arası ve söylemsel olarak inşa edilmektedir ve iktidar-bilgi konumu ile yakından ilişkilidir.

Modern dönem boyunca varolan kavramsal kategoriler içerisindeki ikiz değerlilikler-müphemlikler egolojik bir bakış açısıyla bastırılmışlarken, günümüzde ikiz değerliliklerin-müphemliklerin bizzat kendileri, bir söylem alanı içerisindeki “iktidar-güç” konumu için araç haline gelmiştir.

John B. Thompson'a göre, ideoloji üzerine çalışmak, “...anlamın tahakküm ilişkilerini sürdürmeye hizmet ettiği durumlar üzerine çalışmaktır” (aktaran Eagleton 1996:23). Eagleton(1996:23)'a göre, muhtemelen, ideolojinin yaygın olarak kabul gören tek tanımı budur ve meşrulaştırma sürecinin en az altı farklı stratejisi bulunmaktadır:

- egemen iktidar kendisini, kendisine yakın inanç ve değerlerin *tutunmasını sağlayarak*,
- bu tür inançları, doğrulukları kendinden menkul ve görünüşü kaçınılmaz kılacak şekilde *doğallaştırarak*,
- ve *evrenselleştirerek*
- kendisine meydan okuyan *fikirleri karalayarak*
- rakip düşünce biçimlerini, muhtemelen, açığa vurulmayan, ama sistemli bir mantıkla, *dışlayarak*
- ve toplumsal gerçekliği kendine uygun yollarla *çapraşıklaştırarak*
...meşrulaştırabilmektedir.

Bu yaklaşıma göre, ideoloji belli insan özneleri arasında, dilin belirli etkiler yaratmak amacıyla fiilen nasıl kullanıldığıyla ilgili bir şeydir. Aynı dil birimi, bir bağlamda ideolojik sayılabilirken bir başka bağlamda sayılmayabilmektedir. İdeoloji bu anlamda, bir sözün kullanıldığı toplumsal bağlamla olan ilişkisinin bir işlevi haline gelmektedir (Eagleton 1996:29)

İdeoloji ve söylem kavramsallaştırmalarının her ikisi de, özellikle sosyal bilimler alanı söz konusu edildiğinde, gerçekte özne-nesne ilişkisi içinde kurgulanan bir epistemolojik temelden değil, özneler-arası özne ve özneler-arası nesne kurgusuna dayanan bir temel içinde anlam kazanmaktadır.

Bu türden bir kavramsallaştırma, sosyo-kültürel koşullarla dolayımlanan bir bilgilendirme ve bilinçlenme sürecine atıfta bulunuyor olması anlamında geçerlilik kazanmaktadır. Ayrıca gerçekliğin inşa edilmesi sürecinde, sahip olunan bilişsel süreçlerin etkisi kavramsal çerçeve içerisinde bu anlamda daha fazla temsil edilmiş olmaktadır. Bu anlamda ideoloji, hayali ya da varsayımsal olarak kültürel gerçekliğe ilişkin tasarımlara yönelik farklı bakış açılarının özneler-arasındalık temelinde geliştirdikleri stratejileri ifade etmektedir.

Günümüzde Özneler arasındalık kavramının çerçevesini, sosyalleşme süreçlerinde rol oynayan temel sosyolojik aktörler (aile-akrabalık grupları, arkadaş grubu, okul, meslek grupları) kadar kitle iletişim araçları ve her türden yazılı basın; gazeteler, dergiler, makaleler, kitaplar vs ler oluşturmaktadır.

İdeoloji kavramı bir gerçeklik zeminine işaret etmektedir ve bu gerçeklik zemini, ilgili gerçekliğin sosyo-kültürel ve tarihsel bağlamıyla doğrudan ilişkilidir. Belirli tarihsel, kültürel, sosyal koşulların etkisi altında özneler arasındalık temelinde inşa edilen ya da içselleştirilen gerçeklik algısı, bu koşulların etkisi dışında kalmış diğer bir özneler-arasındalık temelindeki gerçeklik algısından bütünüyle farklılık taşıyabilmektedir.

Bu durum gerçekliğe ilişkin toplumlardan toplumlara farklılaşmalar olabileceği gibi aynı toplum içinde aynı sosyo-kültürel gerçekliğe bakış açılarında ve gerçekliğin kurgulanmasında farklılıklar olabileceği anlamına gelmektedir.

Aynı gerçekliği farklı şekillerde algılayan ya da kurgulayan gruplar için birbirlerinin gerçeklikleri, yaşantı temelinde, kültürel ve tarihsel bakımlardan aslında gerçek değil, fakat kültürel olarak gerçek kılınmış boyutlar taşımaktadır.

Bireyler belirli türden bir anlamsal evrenle kuşatılmışlardır ve çeşitli açılardan aynı gerçekliğin bazı boyutları apriori olarak bazı bireylere çekici olmaktan uzak olabilmektedir (bkz Kanat 1997:206).

4. Küreselleşme ve Kategoriler

Waters (1995)'a göre, küreselleşme adı verilen süreçler de ancak semboller üzerinden gerçekleştirilecek bir nitelik taşımaktadır. Kitle iletişim alanında yeni ortaya çıkan teknolojik gelişmelerle birlikte Waters'ın "kültürel globalite" adını verdiği küresel ölçekte işlerlik taşıyan bir ortam oluşmaya başlamıştır. Ona göre küreselleşmenin gerçekleşeceği alan sanal bir alandır ve semboller üzerinden inşa edilmekte olan bu alanın temel hedefi, "kültürel küreselleşme"dir.

Küreselleşmenin ekonomik, siyasal ve kültürel olmak üzere üç temel boyutu bulunmaktadır ve küreselleşme süreçlerinde bakılması gereken en önemli noktalardan biri bu üç boyutun, farklı toplumsal mekanlarla nasıl ilişkilendirilebileceğidir (Aslanoğlu 1996:115).

EKONOMİK	SİYASAL	KÜLTÜREL
Maddi Etkileşimler: Sosyal ilişkileri yerele bağlar	Siyasi Etkileşimler: Yerele bağlanan maddi ilişkileri Uluslar arası boyuta taşırlar	Sembolik Etkileşimler: Sosyal ilişkileri mekansal bağlantılarından koparırlar

Waters (1995)'a göre kültürel küreselleşme, ekonomik ve siyasal küreselleşmenin gerçekleşebilmesi için temel oluşturmaktadır. Semboller mekansal bağlılıkları bulunmaksızın her yerde üretilebilir olmaları sebebiyle; öncelikli olarak farklı mekanlara iletmeleri, aktarılmaları, dönüşüme sokulmaları gerekmektedir. Böylelikle, ekonomik ve siyasal küreselleşmenin gerçekleşebilmesi, kültürel düzlemde etkili olabilmelerini sağlayacak kültürel kodların, söz konusu farklı mekanlara aktarılmış olmasına ve kültürel olanla böylesine bir temel üzerinden etkileşime girebilmelerine bağlıdır (Aslanoğlu 1996: 116).

5. Sonuç

Modern dönem boyunca varolan kavramsal kategoriler içerisindeki ikiz değerlilikler-müphemlikler, egolojik bir bakış açısıyla bastırılmışlarken, günümüzde ikiz değerliliklerin-müphemliklerin bizzat kendileri, bir söylem alanı içerisindeki "iktidar-güç" konumu için araç haline gelmiştir.

Aynı nesneye ilişkin farklı tarihsel, kültürel ve toplumsal perspektiflerin söz konusu edilebilirliği, inşa edilmekte olan "küresel" bir bilinç kavramına yönelik tasarımların, nicelleştirilebilir değişkenlerin istatistiki inandırıcılıklarından çok "söylemler düzeyinde" yürütülecek olan bir mücadeleler zemininde şekilleneceğini göstermektedir.

Küreselleşme süreçlerine ilişkin dinamikler ve yeni gelişmekte olduğu ileri sürülen sosyal etkileşim düzeylerine bağlı olarak şekillenen, "kimlik" konusu göz önüne alındığında, bir yandan, Batı içi bir düşünümelliğin ürünü olarak yeni görsel-işitsel kültürel ağların inşası yolundaki çabalar (Avrupa Kültürü gibi) ön

plana çıkarken, öte yandan, Batı dışı toplumlar için, Avrupa gözüyle bu yeni döneme ilişkin egemen konumlanmanın; farklılıklara yatırım yapmak ve kimliklerle ilgilenmek haline geldiği görülmektedir.

Bilgi sosyolojik bir perspektiften, bireyler ve özelde sosyal bilimciler açısından, dışsal sosyo-kültürel gerçekliğin algı olanaklarına taşınması süreçlerinde rol oynayan, kavramsal kategorinin değişmesi, özellikle de bu kategorilerin “zaman-mekan kenetlenmesi” olgusunun bir ürünü olarak ithal edildiği durumlarda, “bağlam”a ilişkin “gerçeklik algısını” tamamen dönüştürebilmektedir.

Bu anlamda, Batı için bölgesel bütünleşme kaynağı olabilecek kimlik politikalarının, batı dışı toplumlar için “bağlam”dan kopuk kategorizasyonlar olarak, bulunulan tarihsel-kültürel bağlama ilişkin yanıltıcı bir gerçeklik ya da aidiyet algısı formlarına, kaynaklık edebileceği görülmektedir.

Grup içi sosyo-kültürel etkileşim düzeyleri çerçevesinde ortaya çıkan aidiyetler ile dışsal kategoriler arasındaki ayrım sorunsalı, (kabaca tahakküme karşı self determinasyon) (Jenkins 2000) “güç”ün, küresel ya da yerel merkezi konumuna vurguda bulunmaktadır.

Dışsal ya da kategorik olan kimlik boyutu, bu anlamda bilgi sosyolojik açıdan, küresel-yerel etkileşiminden ve bu etkileşimdeki a-simetrik güç ilişkilerinden bağımsız görünmemektedir. Tanımlama, sınıflandırma ve bu konuda gerekli olan “rıza üretimi araçlarına” sahip olma “güçü bu açıdan önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Aslanoğlu, Rana A.**, “Globalleşme ve Dünya Kenti”, *TOPLUM ve BİLİM*, Sayı: 69, Bahar, 1996, 109-126
- Bauman, Zygmunt**, “Turistler ve Aylaklar: Postmodernliğin Kahramanları ve Kurbanları”, (Çev. İsmail Türkmen), *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2000, 116-133.
- Beck, Ulrich**, *Siyasallığın İcadı*, (Çev. Nihat Ünler), İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
- Deleuze, Gilles and Felix Guattari**, *A Thousand Plateaus. Capitalism and Schizophrenia*. Trans. By Brian Massumi. Minneapolis: The University of Minnesota Press, 1987.
- Eagleton, Terry**, *İdeoloji*, (Çev. Muttalip Özcan), Ayrıntı Yayınevi, İstanbul, 1996.
- Ergun, Doğan**, *Kimlikler Kıskaçında Ulusal Kişilik*, Ankara, İmge Kitabevi, 2000.
- <http://www.sociology.org.uk/candi1.pps>
- Jenkins, Richard**, “Categorization: Identity, Social Process and Epistemology”, *Current Sociology*, SAGE Publications London, Thousand Oaks, CA and New Delhi, July 2000, Vol. 48(3): 7-25
- Jenkins, Richard.**, *Social Identity*. London: Routledge. 1996.
- Kanat, Celal**, *Meta-İdeoloji: İdeolojinin Bilgibilimi Üzerine Bir Deneme*, Küreyl yayınları, İstanbul, 1997.
- Kaya, Ayhan**, “Emanuel Levinas ve Ötekinin Çıplaklığı: Egoji'den İdoloji'ye”, *Toplumbilim: Kültürel Çalışmalar Özel Sayısı*, Ekim, 2001, Sayı: 14, 167-173.
- Özkalp, Enver**, *Sosyolojiye Giriş*, Anadolu Üniversitesi Eğitim Sağlık Bilimsel Araştırma Vakfı Yayınları, Anadolu Üniversitesi Basım Evi, Eskişehir, 1993.
- Robertson, Roland**, *Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, (Çev. Ümit Hüsrev Yolsal), Ankara, Bilim ve Sanat, 1999.
- Waters, Malcolm**, *Globalization*, Routledge, London and New York, 1995.